

ДИСКУРСИВНИЙ ВИМІР ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛІТ У МІЖНАРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

DISCURSIVE DIMENSION OF THE FUNCTIONING OF ELITES IN THE INTERNATIONAL ENVIRONMENT

Сенета А.Я.,

*аспірантка факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Романюк Н.А.,

*кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри європейських та регіональних студій
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті розкрито роль еліт як акторів міжнародних відносин крізь призму теорії політичних еліт Вільфредо Парето та Гаєтано Моски. Від доби Античності аристократія, формуючи політичну еліту, контролювала процес прийняття рішень у державі. У XXI ст., через глобалізацію та поширення демократичних засад у політичних системах більшості держав, підходи до розуміння еліти значно трансформувалися, однак визначальні риси еліт залишилися незмінними: високий інтелект, моральні якості, доступ до матеріальних ресурсів.

Згідно з теорією елітизму, суспільство поділене на дві категорії: тих, що правлять (еліти), та тих, ким правлять. Політична еліта не є статичною, вона здатна трансформуватись під тиском зовнішніх чинників, як от зміни тенденцій у міжнародному середовищі, ескалація та деескалація війн, загострення економічних проблем, а також вплив контреліт на суспільну думку. З часом теорія була доповнена політологами сучасності, що втілюється в оновленій типологізації еліт та їхньому поділі на еліти знань, бізнесу та управлінські еліти. Науковці стверджують, що з розмиттям кордонів, появою соціальних мереж, розширенням доступу до освіти та науки еліту неможливо класифікувати лише як політичного актора. Відтак, сьогодні важливість набувають політичні лідери окремих держав та міжнародних організацій, лідери громадської думки, бізнесмени та науковці.

У статті висвітлено проблематику дискурсу політичних еліт, його залежності від типу ідентичності. Досліджено три дискурсивні стратегії: «пафос», «логос» та «етос» та їхній вплив на формування популістської риторики політичних лідерів. Як відомо, саме послуговуючись риторикою, лідери мають змогу формувати ставлення суспільства до окремих проблем чи політик, що робить дискурсивні практики критично важливим об'єктом дослідження, коли йдеться про політичні еліти.

Ключові слова: політична еліта, теорія елітизму, дискурс, риторика, міжнародні відносини.

The article reveals the role of elites as actors in international relations through the prism of the theory of political elites by Vilfredo Pareto and Gaetano Mosca. Since ancient times, the aristocracy, forming the political elite, has controlled the decision-making process in the state. In the XXI century, due to globalization and the spread of democratic principles in the political systems of most countries, approaches to understanding the elite have been significantly transformed, but the defining features of elites have remained unchanged: high intelligence, moral qualities, and access to material resources.

According to the theory of elitism, society is divided into two categories: those who rule (elites) and those who are ruled. The political elite is not static; it is able to transform under the pressure of external factors, such as changes in trends in the international environment, escalation and de-escalation of wars, aggravation of economic problems, and the influence of counter-elites on public opinion. Over time, the theory was supplemented by contemporary political scientists, which was embodied in an updated typology of elites and their division into knowledge, business, and managerial elites. Scholars argue that with the blurring of borders, the emergence of social networks, and increased access to education and science, elites cannot be classified as political actors alone. Therefore, political leaders of individual states and international organizations, opinion leaders, businessmen, and scientists are gaining importance today.

The article highlights the issues of discourse of political elites and its dependence on the type of identity. The author analyzes three discursive strategies: «pathos», «logos» and «ethos» and their influence on the formation of populist rhetoric of political leaders. As is well known, it is through rhetoric that leaders are able to shape public attitudes toward certain issues or policies, which makes discursive practices a critical object of study when it comes to political elites.

Key words: political elite, theory of elitism, discourse, rhetoric, international relations.

Постановка проблеми: Серед акторів міжнародних відносин, державних і недержавних, виділяють політичні еліти, які здійснюють діяльність на національному та наднаціональному рівнях. Виклик полягає у тому, щоб зрозуміти, чи політична еліта репрезентує лише державні/наднаціональні інтереси, чи йдеться також і про особистий інтерес її членів. Для кращого розуміння діяльності еліт варто аналізувати дискурсивні стратегії, якими послуговуються її лідери. Найчастіше саме дискурс репрезентує ідентичність та ідеологію політичних

партій. Риторика лідерів орієнтована, насамперед, на суспільство, яке є електоратом та основною рушійною силою у підтримці еліти на політичному ринку.

Аналіз досліджень та публікацій: Проблематика теоретизування еліт згадується ще у працях Платона та Ф. Ніцше. Однак особливої популярності концепція набуває на початку ХХ ст., коли представники італійської школи міжнародних відносин паралельно розробляли теорії елітизму. В той час з'являється термін «еліта» у його сучасному розумінні.

Під час написання статті було використано праці засновників теорії еліт: італійського економіста і соціолога В. Парето та журналіста і соціолога Г. Моски. Із напрацювань вищезгаданих науковців було запозичено визначення та ключові риси еліт. Розширена типологія еліт, включаючи еліту знань, підприємницьку та політичну еліти, подана у працях італійських економістів Д. Аванзіні та А. Соліmano. Дискурсивні стратегії, що базуються на вченнях Аристотеля про «риторичну тріаду», детально структуровані польським психологом Ш. Врубелем. Професор міжнародних відносин Кембриджського університету К. Гілл у своїх книгах описував суспільство згідно з поділом на mass opinion і attentive opinion, що дало змогу дослідити вплив дискурсивних практик політичних еліт на обидві категорії громадян.

Метою статті є дослідити концепцію еліти у теорії елітизму та проаналізувати типологію і дискурси політичних еліт як акторів міжнародних відносин.

Дефініція еліт за В. Парето та Г. Моска. Теорія політичних еліт еманується з італійської школи міжнародних відносин, в межах якої В. Парето та Г. Моска запропонували новий підхід до розуміння еліти, що ґрунтується на ідеї поділу суспільства на маси. Еліта, згідно з міркуваннями соціологів, це невелика соціальна група, що здатна здійснювати управлінські процеси у державі. Розроблена теорія стала поштовхом для подальших досліджень у галузі елітизму. Предметом аналізу науковці-елітисти визначають саму еліту, її структуру, основні принципи функціонування та здатність до мобільності і трансформацій.

Термін «еліта» є широким, тому передбачає множинність трактувань. Так, В. Парето розглядав еліту, як групу осіб, що наділені найвищим індексом у сфері своєї професійної діяльності. Така позиція детермінується кар'єрним бекграундом науковця, оскільки він відомий у науковій спільноті саме як економіст та соціолог. Вектор його дослідження визначив також вибір методології, зокрема пріоритетність математичних та статистичних методів. Останні використовувалися В. Парето для ідентифікації та виокремлення групи людей, що має належати до еліти. Таким чином, окре-

мому індивіду присвоювався індекс, що слугував критерієм оцінки якостей та здібностей досліджуваного об'єкта. Вчений виокремлював різні категорії еліт та на основі їхньої залученості в ключові процеси у конкретній сфері розглядав процеси ієрархізації. Він ділив суспільство на дві великі групи: нееліту та еліту. Еліту, в свою чергу, науковець поділяв на правлячу та неправлячу. Обмеженість підходу виявляється у повному відкиданні «нееліт», оскільки В. Парето не вважав доцільним аналізувати маси й основну увагу приділяв лише вищому прошарку суспільства – елітам. Управлінська еліта є тією групою осіб, що має доступ до процесів управління суспільством та володіє необхідним для цього політичним ресурсом. Неправлінська еліта є синонімом до контреліти, що наділена притаманними для еліти якостями (за Г. Моска основними з них є організаторські здібності, матеріальна, моральна та інтелектуальна переваги), однак, через вплив неконтрольованих, часто визначених задалегідь чинників (соціальний статус, суспільні упередження тощо), не має доступу до процесу прийняття рішень. Водночас, контреліта керується прагненням замінити собою правлячу еліту.

Г. Моска дотримувався схожих поглядів на визначення концепції еліти, тому вихідним положенням його теорії є поділ суспільства на меншість – політичну еліту, та більшість – політично залежну масу, якою керує перша. Цікавим є те, що автор синонімізував поняття «правлячого класу» та «політичного класу». Ця класифікація нашоухує на думку, що для Г. Моски політична еліта є чи не єдиною універсальною категорією, що здійснює управління масами. Еліта завжди характеризується селективністю та малочисельністю, її члени наділені найкращими особистими якостями. Ця група суспільства має повноваження монополізувати владу, контролювати політично залежну масу, однак при цьому її ключовим завданням є забезпечення функціонування політичного апарату.

Еліта здобуває владу переважно трьома способами: через успадкування, виборчі процеси та шляхом кооптації. Останній розуміють як включення нових членів до політичних осередків. Примітно те, що, за Г. Моска еліта не є статичною, а, навпаки, набуває рис мобільності та здатна трансформуватись відповідно до нових умов у середовищі, в яке вона вбудована. Інтеграція нових індивідів до політичної еліти є превентивним методом для довгострокової узурпації влади в руках єдиного правлячого класу. Таким чином, відкритість – це запорука оновлення, що стає можливою лише із залученням «кращих» вихідців із мас. [1]

Визначальні риси еліт. Г. Моска вважає, що правлячий клас має складатись із людей, що володіють трьома характеристиками: матеріальними перевагами, відкритістю та розумовими здібнос-

тями. Дані риси виступають також «категоріями відбору» нових учасників та технічно є запорукою правильної «політичної формули». Еліта повинна також забезпечувати інтеграційні процеси, а її здатність до інтеграції на національному рівні є критерієм становлення в окремих суспільствах. Слід зазначити, що виокремлення еліти у кожній національній площині, чи у певних прошарках суспільства – це стадія розвитку, уникнути котрої неможливо.

У поглядах В. Парето переважаючими критеріями відбору до політичної еліти є високі інтелектуальні показники, моральні якості та, певною мірою, фізичні показники (коли мова йде про привабливу зовнішність). Однак, вчений не вважає привілеєм приналежність до еліти та наголошує на безлічі кейсів, коли ці особливі групи знаходили місце не лише в політичній, культурній, економічній, але й аморальних сферах. Тому розум і талант вважаються ключовими індексами привілейованих груп, які при цьому обов'язково повинні керуватись етичними та психологічно здоровими принципами. [2]

Типологія еліт. У теорії міжнародних відносин виокремлюють декілька принципів класифікації еліт, одним із найповніших серед яких є класифікація еліт за їхнім залученням в окрему сферу діяльності.

А. Дікапріо, Д. Аванзіні та А. Соліманно пропонують виділяти три типи еліт, що домінують кожна у своїй професійній площині. Цей підхід значно відрізняється від згаданої концепції Г. Моски, який розглядав в основному політичні еліти. Вчені виокремлюють «еліту знань», «підприємницьку еліту» та «політичну еліту».

Через вплив глобалізаційних процесів еліта знань домінує у сучасному світі. До цієї категорії зараховують обдарованих особистостей, а А. Соліманно наголошує на чотирьох типах талантів, які сприяють міжнародній мобільності та циркуляції еліт: технічні й управлінські таланти, науковці, медики і митці та соціально активні індивіди.

До підприємницької еліти належать особи, що здатні генерувати та мобілізувати капітали, ресурси та інновації. Від попереднього типу їх відрізняє відсутність наукового спрямування, однак саме вони є критично важливими суб'єктами розвитку. Ці дві категорії еліт часто співпрацюють та доповнюють одна одну. Підприємницьку еліту часто поділяють на підприємців можливостей та підприємців необхідностей. Перша група завжди бачить можливості для бізнесу і здатна мобілізувати ресурси для їхньої реалізації. До другої групи зараховують особистостей, які обирають підприємництво за відсутності альтернативних економічних можливостей.

Політична еліта включає партії та їхніх лідерів, глав держав та їхні офіси, лідерів громадських

рухів, що пов'язані з політичними партіями. Цей тип еліти включає також представників опозиційних рухів. Роль політичної еліти очевидна – вона формує політичне середовище й утворює владні інститути. Однак трапляється, що обрані еліти не в змозі забезпечити політичну та соціальну стабільність, оскільки саме вони стають причиною довгострокової концентрації влади в руках окремої партії. Серед найбільш очевидних наслідків – процвітання корупції, централізація засобів масової інформації, провладна освіта. Варто зазначити, що цей тип еліт характеризують найнижчим рівнем міжнародної мобільності, бо вона керується політичними обставинами та соціальними умовами держави. Однак інтернаціоналізація все ж властива таким групам і вона найчастіше втілюється у поширенні ідеологій окремих партій, як от ліберальних, комуністичних чи соціал-демократичних. [3]

Цікавим підходом до типології еліт є ідея її поділу на «лисиць» та «левів», яку запропонував В. Парето. Еліта «левів» схильна до рішучих дій, безпосереднього артикулювання власних інтересів (що повинні збігатись із державними) через промови, ухвалені рішення чи інші форми комунікації з громадськістю. Часто наявність цих характеристик в окремих індивідів сприяє їхній інтеграції до раніше сформованої політичної еліти. «Лисиці» ж обирають протилежні методи, такі як дипломатичні маніпуляції чи закулісну торгівлю. Як наслідок, особистості, що зараховують себе до керівного прошарку функціонерів демонструють риси, що дають змогу класифікувати їх як «лисиць» або як «левів».

Міжнародному середовищу притаманний процес постійної циркуляції еліт, оскільки статична еліта піддається дегенерації, з часом стаючи законсервованою та втрачаючи зацікавленість політичними процесами. Це призводить до необхідності прийняття «левами» до своїх лав «лисиць», що дає змогу компенсувати брак винахідливості. Тоді «лисиці» поступово насичують еліту та змінюють характер її діяльності. Пізніше знову наростає потреба залучати «левів», які часто становлять меншість в елітах, бо владні групи потребують рішучих особистостей, які необхідні для утримання престижу і владних повноважень. Як демонструє історія, циркуляція еліт є безперервним процесом, оскільки еліта повинна складатись із обох типів особистостей, щоби бути успішною. Еліта, що побудована на принципах «левів» веде до утвердження тоталітаризму, тоді як еліта «лисиць» – занадто м'яка і демократична. Саме тому, В. Парето вбачає ідеал еліт у балансі і постійній трансформації. [4]

Дискурси еліт. Дискурсивний аналіз дає змогу проаналізувати риторичку політичних еліт, а також визначити ставлення громадськості до наративів,

що артикулюються у межах окремого політичного дискурсу. Еліті притаманна множинність дискурсів, адже кожен дискурс існує для окреслення окремої проблеми та її сприйняття комунікатором. Крім того, дискурс ніколи не виступає однобоко – він включає реакцію реципієнтів (суспільств) на тези, прокомуніковані елітою.

Елітарний дискурс залежить, насамперед, від типу ідентичності еліти. Ідентичність формує ідеологію партійних груп, тоді як партійна ідеологія панівної владної партії визначає політичні пріоритети держави чи наднаціонального об'єднання. Науковці виокремлюють низку ідентичностей, однак загалом вони належатимуть до однієї з наступних категорій: національної чи наднаціональної. Для прикладу, глава окремої держави може ідентифікувати себе або лише громадянином держави, вихідцем якої він/вона є, або ж його/її ідентичність міститиме певні риси космополітизму, як от проєвропейська орієнтованість. Аналогічно, глава інституції наднаціонального об'єднання, для прикладу Європейського Союзу, може належати до загальної категорії «європейця», однак при цьому набувати рис національної ідентичності держави свого походження. Відтак, політик неусвідомлено на наднаціональному рівні сприятиме включенню до порядку денного проблем, що становлять стратегічний інтерес його держави.

Зазначимо, що дискурс та ідентичність не можуть існувати відокремлено. Це два тісно пов'язаних поняття. Адже актор із його ідентичністю не має значення поза дискурсом. З іншого боку, риси ідентичності окремого індивіда чи еліти, з якою він себе асоціює, втілюються саме через риторику особистості, яка, у підсумку, комплексно формує дискурс частини суспільства – еліти.

Політичні еліти використовують три стратегії риторики, для того, щоб вплинути на реципієнта. Ці стратегії найчастіше використовуються авторами книг чи інших матеріалів з метою переконати читача у правильності суджень, однак притаманні вони і для політичних еліт.

Перша стратегія – *«пафос»*, передбачає маніпуляції емоціями аудиторії. Пафосні риторичні стратегії мають на меті переконати осіб проникнутися темою розмови. Реципієнти стають вразливими, що надалі дає змогу через аргументи, особисті приклади та емоційну лексику маніпулювати ставленням об'єкта до предмету дискусії. Прикладом є жорсткі висловлювання прем'єр міністра Угорщини Віктора Орбана, що стосуються міграційної політики Європейського Союзу. На спільній прес конференції з канцлером Австрії у 2016 році політик заявив, що міграція – це «отрута», та його країна «не потребує жодного мігранта, щоби економіка була дієздатною». Такі популістичні заяви

спрямовані, насамперед, на угорське суспільство і мають на меті змусити угорський народ переоцінити власний внесок в економіку держави. [5] Іншим прикладом може слугувати елемент передвиборчої кампанії Дональда Трампа, що переріс у нативістський політичний рух – «Make America Great Again» [6]. Слоган та сповідувані цінності в межах руху є відверто екстремістськими, однак кількість прихильників, які відчують свою важливість завдяки персоналізованим закликам («Америка відрізняється від інших країн своїми принципами лібералізму, егалітаризму та демократії») постійно зростає.

Друга стратегія – *«етос»* містить два аспекти: суспільні цінності та довіру до комунікатора. Політики, в основному через публічні заклики чи письмові політичні стратегії звертаються до суспільства з етичним закликом, який має на меті зачепити спільні цінності та ідеології. Часто цю стратегію пов'язують із попередньою, однак вони містять суттєву відмінність: якщо емоційність простежується на особистому рівні, то цінності є категорією, яка властива суспільству загалом. Реципієнти зазвичай класифікують риторику політичної еліти як «правильну», або навпаки «неправильну», відтак політичні особи вдало користуються цінностями, щоби виправдати власні аргументи чи дії. Як приклад, виділимо стратегію Президентки Європейської Комісії Урсули фон дер Ляєн щодо просування «європейського способу життя». Дана стратегія є не просто закликом, а знаходить комплексне втілення у шести політиках Європейського Союзу: міграційній, безпековій, освітній, політиці інтеграції нових членів та ін. Політикіня у своїх промовах апелює до верховенства права, європейських цінностей та спільного відчуття безпеки для європейських громадян [8].

Останню стратегію – *«логос»* часто пов'язують із такими поняттями, як логіка та раціональність. У цьому випадку політик посилається на об'єктивні деталі та неупереджені аргументи, продумує структуру розмови. У межах стратегії залучаються такі підходи, як порівняння, послідовне та причинно-наслідкове мислення і детальні пояснення та уточнення. Політичні особи застосовують цей метод для обґрунтування прогнозів, наданих раніше. У сучасному світі рідко трапляються кейси використання політиками стратегії «логос», оскільки жодна промова політичних діячів не позбавлена популістських заяв та емоційності.

Стратегії «пафос» та «етос» втілюються у дискурсивну політичну стратегію – «силу популістської риторики», яка передбачає використання мови для провокування емоцій у суспільстві. У політичній площині еліта вдається до популізму для отримання підтримки визначеного порядку денного, просування непопулярних політичних

рішень та потрібна для зміцнення почуття єдності у суспільстві. З-поміж негативних рис такого підходу виділяють спотворення фактів, спрощення проблем і як результат – введення громадськості в оману. У сучасних диктаторських режимах домінує саме популістська стратегія, оскільки завдяки їй з'являється шанс придушити інакомислення, дискредитувати ліберальних опонентів і у підсумку – сконцентрувати й утримувати владу в руках однієї політичної еліти. Ключовими наративами в межах популістського дискурсу є націоналізм, економічна нерівність та імміграція. [8]

Вчені-політологи виокремлюють дві частини суспільства, на яких орієнтований політичний дискурс: масову думку (mass opinion) і уважну думку (attentive opinion). У підсумку, стратегія «логос» вдало працює саме для «уважної» громадськості, оскільки цей прошарок складається з освічених осіб, котрі володіють широким знанням про предмет дискусії. Однак, «уважна думка» поступається чисельністю «масовій думці», що зумовлено браком освіченості, досвіду та залученості до процесів прийняття рішень у політичному середовищі. З іншого боку, політична еліта часто вдало користується переважною більшістю «масової думки», при цьому звертаючись до стратегій

«етос» і «пафос» та спекулюючи популістськими лозунгами. [10]

Висновки. Представники теорії елітизму внесли вагомий внесок у дослідження акторів міжнародних відносин, виокремивши нову категорію – політичні еліти. Пізніше, завдяки появі постпозитивістських теорій міжнародних відносин з'явилась можливість досліджувати ідентичності та риторику не лише політичної еліти, а й окремих її лідерів.

Дослідження демонструють зростання чисельності еліт у міжнародному та національному середовищах через глобалізаційні процеси, відтак відбувається поділ зон впливу: еліта знань здійснює діяльність у науковій та освітній сферах, підприємницька еліта – в економічних колах тощо. Однак, найвпливовішою все ж залишається еліта функціонерів, оскільки її представники ухвалюють рішення, що стають початком змін у всіх сферах суспільного життя. Проблемаю є те, що не завжди національні еліти здатні оновлюватись та переобиратись, як часто відбувається в тоталітарних державах чи рудиментарних міжнародних організаціях. Тому ключовою характеристикою успішної еліти є мобільність та здатність до трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Толкач А. М. Теорія еліт В. Парето та Г. Моски: порівняльний аналіз. *Порівняльно-аналітичне право*. №2. 2015. DOI: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/11229>.
2. Keshishyan G. Elitism in Gaetano Mosca's Treatment. *International Journal of Political Science*. 2017. DOI: https://www.academia.edu/64050782/Elitism_in_Gaetano_Mosca_s_Treatment
3. Amsden A., Robinson J., Dicaprio A., Solimano A., Avanzini D. The International Circulation of Elites: Knowledge, Entrepreneurial and Political. *World Institute for Development Economics Research*. №110. 2010. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199659036.003.0004>.
4. Circulation of Elites. *Sociology Plus*: website. URL: <https://sociology.plus/glossary/circulation-of-elites/>. (Last accessed: 16.09.2024).
5. Kroet C. Viktor Orbán: Migrants are 'a poison'. *Politico*: website. URL: <https://www.politico.eu/article/viktor-orban-migrants-are-a-poison-hungarian-prime-minister-europe-refugee-crisis/>. (Last accessed: 14.09.2024).
6. Volle A. MAGA movement. United States political movement. *Britannica*: website. URL: <https://www.britannica.com/topic/MAGA-movement>. (Last accessed: 16.09.2024).
7. Bassot E. The six policy priorities of the von der Leyen Commission. *European Parliamentary Research Service*. 2022. DOI: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/729351/EPRS_IDA\(2022\)729351_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/729351/EPRS_IDA(2022)729351_EN.pdf).
8. Voleti K. Populist Rhetoric as a Political Strategy. *Political Marketer*: website. URL: <https://politicalmarketer.com/populist-rhetoric-as-a-political-strategy/>. (Last accessed: 16.09.2024).
9. Wróbel S. Logos, Ethos, Pathos or a Politics of Errors. *Traces of Violence and Freedom of Thought / Szymon Wróbel*. 2017. P. 35-55. DOI: 10.1057/978-1-137-57502-9_.
10. Hill C. The Constituencies of Foreign Policy. *The Changing Politics of Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan. 2003. P. 262-268.